

Krzewienie polskiej kultury ludowej w Szwajcarii na przykładzie polonijnego zespołu folklorystycznego „Piast” z Zurychu

Wstęp

Szwajcaria stanowi na mapie Europy przypadek szczególny. Kraj ten nie jest krajem homogenym pod względem etnicznym i kulturowym. Cechuje go niezwykle zróżnicowana kultura.¹ To małe alpejskie państwo (41.285 km²) liczące ok. 8.5 mln mieszkańców tworzą przedstawiciele czterech grup etnicznych, a zarazem czterech wielkich kultur europejskich: niemieckiej (Szwajcaria niemieckojęzyczna), francuskiej (Szwajcaria francuskojęzyczna), włoskiej (Szwajcaria włoskojęzyczna) i łacińskiej (Szwajcaria retoromańska). Szwajcarzy, w zależności w jakiej części kraju wyrosli, żyją i posługują się właściwym dla swojego obszaru językiem, kultywują rodzime tradycje, zwyczaje i święta doroczne, posiadają własny sposób myślenia i styl życia, często odmienny od rodaków zamieszkujących pozostałe rejony kraju. Zachowanie tak wykształconego pluralizmu kulturowego jest możliwe przede wszystkim dzięki wysoko rozwiniętej kulturze politycznej. Opiera się ona na federalizmie, neutralności, suwerenności i daleko posuniętej autonomii 26 kantonów tworzących Konfederację. To również takie cechy narodowe Szwajcarów jak: solidarność, humanitaryzm, tolerancja, gotowość do konsensusu oraz respekt przed odmiennością kulturową przyczyniły się do tego, że czterojęzyczna Szwajcaria może pochwalić się ponad 700-letnią tradycją istnienia, a poszczególne kantony nadal zachowują swoją specyficzną, lokalnie zróżnicowaną kulturę.²

Do wspomnianych już kultur współtworzących Szwajcarię dołączają jeszcze inne, reprezentowane przez mniejszości narodowe. Według danych szwajcarskiego Federalnego

¹ Pojęcie „kultura” odnosi się do klasycznej koncepcji kultury rozwiniętej w 1871 roku przez brytyjskiego etnografa, ewolucjonistę Edwarda Tylera (1832-1917). Według badacza „kultura to złożona całość, obejmująca wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, zwyczaje i inne nawyki zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa.” [Tłum. własne] W oryginale: „Culture (...) taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.” (Tyler 1873, Schmitz 1963: 33-34)

² W Szwajcarii każdy kanton posiada „swojego ducha”, tzw. Kantönligeist (Madej 2014: 226-227), efekt długiego procesu (1291-1798) w większości dobrowolnych przystąpień do związku pojedynczych państewek (później zwanych kantonami) odmiennych etnicznie, językowo, kulturowo i gospodarczo (Flüeler et al. 1975: 59-61). Po przyłączeniu się do Konfederacji nie dochodziło do ujednolicenia różnic. Każdy z członków miał bowiem prawo do zachowania i pielęgnowania swojej odmienności i tradycji. W konsekwencji uformowane w czasie wieków państwo nie stało się tworem monokulturowym. Nawet najmniejszy kanton szwajcarski posiada własne oblicze kulturowe, które przejawia się m.in. w odmiennych dialektach, typowym budownictwie, charakterystycznej architekturze i zróżnicowanej kulturze ludowej (Madej 2014: 228-229).

Urzędu Statystycznego (stan na dzień 31.12.2021) ponad ¼ mieszkańców tego kraju to obcokrajowcy. Oznacza to, że biorąc pod uwagę liczbę osób posiadających obywatelstwo szwajcarskie (ok. 8.48 mln.) aż około 2 mln. to osoby nie będące obywatelami Szwajcarii, czyli co czwarty jej mieszkaniec to cudzoziemiec.³ W Konfederacji żyje obecnie ponad 27 tysięcy Polaków (SWI 2017) oraz funkcjonuje kilkanaście instytucji i organizacji polonijnych, które upowszechniają kulturę polską w różnych formach.⁴ Kulturę ludową⁵ promują przede wszystkim polonijne zespoły folklorystyczne. Obecnie istnieją dwie takie grupy: Zespół Tańca i Pieśni „Piast”, który w bieżącym roku obchodzi jubileusz 40- lecia pracy artystycznej oraz Zespół Tańca Ludowego „Lasowiaczy”. W niniejszym artykule zostanie przedstawiona działalność zespołu polonijnego „Piast” i jego rola w kreowaniu i krzewieniu wizerunku polskiej kultury ludowej w Szwajcarii.

I

Zespół Tańca i Pieśni „Piast” powstał w 1982 roku i jak głosi jego statut został założony przez „zafascynowanych polską kulturą i polskimi tańcami Szwajcarów polskiego pochodzenia”.⁶ Oficjalnie powołany do życia przez Piotra Prąsowskiego pierwotnie nazywał się „Kujawy”. W 1987 roku przyjął nazwę Towarzystwo Taneczne Piast, które następnie przekształcone zostało w polonijny Zespół Tańca i Pieśni „Piast”. Formalnie funkcjonuje w ramach stowarzyszenia Polnische Volkstanzgruppe „Piast”. W 1999 roku do zespołu dołączyli tancerze grupy folklorystycznej „Polanie” z Zurychu⁷, przekazując Piastowi cały dorobek

³ Do najliczniejszych mniejszości narodowych należą: Włosi Niemcy, Portugalczycy, Francuzi, Kosowianie, Hiszpanie, Turcy i Serbowie. (Szwajcarski Federalny Urząd Statystyczny, *Zusammensetzung der ausländischen Bevölkerung*, <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/bevoelkerung/migration/integration/auslaendisch-e-bevoelkerung/zusammensetzung.html> dostęp: 15.10.2022)

⁴ Według danych rządowych (<https://www.gov.pl/web/szwajcaria/szwajcaria> dostęp: 15.10.2022) oraz serwisu Polacy za granicą (<https://www.polenia.org/polacy-na-swiecie/polacy-w-szwajcarii> dostęp: 15.10.2022) w Konfederacji Szwajcarskiej działają obecnie następujące instytucje i organizacje polonijne: Klub Polski w Bernie, Polonicum Machindex Institut, Stowarzyszenie Polskie w Genewie, Stowarzyszenie Polskie w Lozannie, Muzeum Polskie w Rapperswil, Fundacja im. Paderewskiego w Morges, Muzeum Kościuszki w Solurze (Solothurn), Czasopismo polonijne w Szwajcarii „Nasza Gazetka”, Polsko-Szwajcarskie Stowarzyszenie Ostschweiz, Towarzystwo Polskie Winterthur, Towarzystwo Polskie „Zgoda” w Zurychu, Polska Misja Katolicka w Szwajcarii, Fundacja Archivum Helveto-Polonicum. W największych miastach (Zurych, Berno, Genewa, Bazylea, Lozanna) funkcjonują również szkoły polskie. (<https://vs-consulting.ch/pl/polskie-szkoly-szwajcaria/> dostęp: 15.10.2022)

⁵ Termin „kultura ludowa” rozumiany jest w oparciu o definicję polskiego dokumentalisty folkloru Oskara Kolberga (1814-1890), który w tytule swoich dzieł definiuje go wskazując na jego elementy: „Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce.” (1857-1890) Fenomen ten obejmuje więc w tym znaczeniu zespół wytworów kulturowych ukształtowanych w obrębie niższych warstw społeczeństw narodowych określanych jako lud. Kulturowana współcześnie kultura ludowa przekazywana jest następnym pokoleniom jako żywa tradycja.

⁶ <http://www.piastr.ch/o-nas/statut/> (dostęp 15.10.2022)

⁷ Polonijny zespół folklorystyczny „Polanie” powstał w 70-tych latach ubiegłego stulecia. Impulsem do jego założenia było ufundowanie przez zamożnego filantropa polskiego, byłego żołnierza Armii Krajowej, barona Juliana Godlewskiego strojów ludowych grupie Polaków (m.in. Andrzejowi Nurkowskiemu, późniejszemu

materialny (kostiumy i rekwizyty ludowe) oraz niektóre tańce lub ich fragmenty wykonywane po dzień dzisiejszy. Siedzibą zespołu i stowarzyszenia jest miasteczko Embrach w Kantonie Zurych, zajęcia taneczne i wokalne odbywają się w Zurichu.⁸

Jak podkreśla wieloletnia kierownik zespołu Krystyna Ochałek, z wykształcenia ekonomistka, celem nadrzędnym Piasta jest: „pielęgnowanie kultury polskiej poza granicami kraju, poszerzanie wiedzy o Polsce, polskich obyczajach i tańcach ludowych we wszystkich środowiskach na terenie Szwajcarii, czyli nie tylko w kręgach polonijnych i szwajcarskich, ale również wśród wszystkich innych grup narodowościowych zamieszkujących ten kraj.”⁹ Aktualnie zespół skupia Polaków, którzy wyemigrowali w latach 80-tych i 90-tych ubiegłego stulecia, jak również młode pokolenia zamieszkujące Konfederację. Według danych stowarzyszenia grupa liczy 26 tancerzy w wieku od 16 do 66 lat.¹⁰ W zespole tańczą ponadto przedstawiciele innych narodowości: Szwajcarzy, Brazylijka, Rumun, Serbka i Hindus. Ta wielokulturowość jest dowodem na to, że polskie tańce ludowe, muzyka i śpiew, budzą zainteresowanie także innych narodów.

Solidny fundament w kultywowaniu i popularyzowaniu polskiej kultury ludowej przez Zespół Tańca i Pieśni „Piaś” stanowią w głównej mierze prezentacje sceniczne jego dorobku artystycznego i materialnego. Przyczyniają się one zarazem do kształtowania pozytywnego obrazu kultury polskiej i Polonii w Szwajcarii. Czterdziestoletni dorobek repertuarowy zespołu wiernie ukazuje tradycje polskich tańców i pieśni ludowych. Obejmuje on wiązanki taneczne z siedmiu regionów etnograficznych: Kaszub, Warmii, Lubelszczyzny, Ziemi Rzeszowskiej, Beskidu Żywieckiego, Beskidu Śląskiego, Sądecczyzny oraz wszystkie tańce narodowe: poloneza, krakowiaka, mazura, kujawiaka i oberka.¹¹ Opracowania choreograficzne zespołu

kierownikowi Polan) w podziękowaniu ich za pomoc przy zakładaniu i urządzaniu muzeum polskiego w Rapperswil (Kanton St.Gallen). W 1999 roku zespół został rozwiązany na skutek problemów personalnych (wywiad z Krystyną Ochałek, była tancerką zespołu „Polanie”, przeprowadzony przez autorkę artykułu 21 października 2022 r.).

⁸ <http://www.piaś.ch/> (dostęp: 15.10.2022)

⁹ Wywiad dla Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu „Polonia i Polacy za Granicą 2022”, projektu finansowanego ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022). Fragmenty tego reportażu transmitowane były w programach TVP Polonia, m.in. w audycji „Okno na świat”, <https://kierunekzachod.tvp.pl/61518654/zespol-folklorystyczny-piaś-ze-szwajcarii> (dostęp: 15.10.2022)

¹⁰ Dane udostępnione autorce artykułu przez kierownictwo zespołu w wersji elektronicznej.

¹¹ W repertuarze zespół posiada również pieśni ludowe z wybranych regionów Polski, które na potrzeby koncertu łączone są niekiedy ze stosownie dobranymi tańcami. Grupa tańczy tańce Cyganów Polskich, kankana oraz walca do muzyki z filmu „Noce i dnie”. Niektóre z tych choreografii zostały opracowane na specjalne okazje. Dobór repertuaru, który Piaś prezentuje w czasie występów, zależy przede wszystkim od rodzaju imprezy kulturalnej lub konkretnego zapotrzebowania organizatora. W przypadku, gdy organizator jest związany z jakimś regionem w Polsce, to grupa przedstawia tańce z tego właśnie obszaru. Jeżeli zespół oprawia artystycznie imprezę prywatną

odzwierciedlają nie tylko rodzaje i charakter tańców danego regionu, ale także zróżnicowany regionalnie sposób tańczenia oraz typowe dla polskiego tańca ludowego zachowania się partnerów względem siebie (m.in. adoracja, popisy tancerzy, niekiedy kokieteria). Pieśni śpiewane w czasie tańca, zjawisko typowe dla polskiego folkloru tanecznego i rzadko spotykane w folklorze szwajcarskim (Madej 2012: 251-277) współokreślają specyfikę kulturową danego regionu (Linette 1981: 8). Przedstawiają charakterystyczne zdarzenia lub relacje damsko-męskie (np. uwiedzenie dziewczyny, powrót kochanka, przekomarzanie się lub rozstanie, tęsknota za ukochanym/ukochaną).¹² Wykonane w formie in crudo prezentują gwarę ludową regionu, z którego pochodzą.¹³ W czasie koncertów środowisko polonijne może usłyszeć oryginalne brzmienie gwar i dialektu kaszubskiego, co niewątpliwie wzbogaca wiedzę o polskiej kulturze wiejskiej, a nawet może być zachętą do dalszego, samodzielnego jej zgłębiania. W czasie pokazu niektórych suit widzowie mogą zapoznać się z reprezentatywnymi dla danego regionu instrumentami. Przykładowo w suicie tańców kaszubskich przedstawione zostają typowe kaszubskie diabelskie skrzypce oraz burczybas.

Prezentacje sceniczne wzbogacają oryginalne kostiumy narodowe oraz kostiumy reprezentujące wybrane regiony etnograficzne kraju. Polskie stroje ludowe cechują się różnorodnością, która wynika głównie z uwarunkowań geograficznych oraz warunków życia mieszkańców (np. stroje odświętne z regionów bogatszych są zrobione z kosztowniejszych materiałów i bogaciej ozdobione, stroje z regionów górskich wykonane są z cieplejszych, wełnianych materiałów (Piskorz-Brenkowa 2006). Zaznaczyć należy, iż większość kostiumów będących w posiadaniu Piasta zostało uszytych w Polsce.¹⁴ Publiczność szwajcarska ma zatem możliwość zapoznania się z ich oryginalnymi wersjami (rodzajem materiału, kolorem, haftem,

to decydują organizatorzy, jakie tańce chcieliby obejrzeć, bądź kierownictwo zespołu przedstawia propozycję repertuarową (wywiad z Krystyną Ochałek przeprowadzony 21 października 2022 r.).

¹² Polski językoznawca, etnolog i folklorysta Jerzy Bartmiński określa ludowe pieśni miłosne nawet jako „erotyki ludowe.” (Bartmiński 1974: 11-24)

¹³ Przykładem pieśni z repertuaru tanecznego Piasta, które zawierają elementy gwary ludowej, są pieśni z regionu Lachów Sądeckich (np.: *Ej, wy muzykanci, Wy się na tym znojcie – Krakowioka śpiwom, Wy mi walca grojcie!*), Górali Żywieckich (np. *My górale, góralicki/ Momy kierpce i kozicki/ Kej stoniemy do hajudka/ Jak ze serce raźniej tuka*) czy Ziemi Rzeszowskiej (np. *Jeszcze nie do dom dziewczyno jeszcze nie do dom/ jeszcze jeden roz do koła pochulom z tobom/ Jak cie bedom mama bić, to się bedziesz za mnom kryć/ a jo cie nie dom dziewczyno, a jo cie nie dom.*) W tańcach kaszubskich widzowie mogą usłyszeć oryginalne utwory śpiewane w etnolekcie kaszubskim (np. *Hej, tu tu nas na Kaszëbach/ malowóno z(i)emie,/ Włede, lase, smudzi góre/ Dziwny czar w nich drzymie./ Szemią gradla, krze i lase – swejã pieśń ledwieczną tu nas/ Prze roblece lud so nocy – frantowskã stateczno.*) (Materiały archiwalne przesłane przez kierownictwo zespołu w formie elektronicznej.)

¹⁴ Obecnie zakup strojów możliwy jest z dochodu zespołu pozyskanego z płatnych koncertów albo dzięki pomocy finansowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych w ramach specjalnych projektów. Dochód przeznaczony jest także na renowację strojów i wynajem sali do ćwiczeń. Pomieszczenie, w którym mieści się kostiumeria (Teatro di Capua w Embrach), jest wprawdzie nieodpłatne, ale w zamian za to członkowie zespołu zobligowani są udzielać się aktywnie w czasie dorocznego sześciodniowego festiwalu muzyczno-teatralnego „Piccolo” w Embrach, pracując w serwisie.

zdobieniem). Jak podkreśla kierownik artystyczny, choreograf Marzena Pieczara: „Posiadamy ponad 250 sztuk strojów z różnych regionów Polski. Najstarsze stroje liczą ponad czterdzieści lat, są w bardzo dobrym stanie i ciągle jeszcze w nich tańczymy. Mamy również stroje szwajcarskie, w których tańczymy taniec szwajcarski Nagelschmied. (...) Nasze kosiumy z typowymi dla regionów bluzkami, spódnicami, bogato zdobionymi gorsetami, kierpce, wianki, chusty, kapelusze, męskie pasy wzbudzają zawsze duże zainteresowanie szwajcarskiej publiczności.”¹⁵

Analizując publikacje dotyczące szwajcarskiego folkloru tanecznego (Tobler 1904, Witzig 1950, Wolfram 1983, Merz 1991, Antoniett 1992, Schmid-Kunz, 2008, Madej 2012) można wywnioskować, iż nie jest on tak różnorodny, jak polski. Nie cechuje się aż tak wieloma wariantami tańców, kroków i figur tanecznych czy ustawień w parze. Nie występuje w nim podział na tańce regionalne (ludowe) i narodowe, które w kulturze polskiej odegrały znaczącą rolę,¹⁶ Również tradycyjne stroje ludowe Helwetów nie są tak barwne i bogato zdobione: „Stroje szwajcarskie są proste i skromne a kostiumy polskie są bardzo efektowne. Szerokie, różnokolorowe, gładkie lub w drobne kwiaty spódnice mocno wirują w tańcu. To ładnie wygląda i bardzo podoba się Szwajcarom”, reasumuje Ochałek.¹⁷ Wypowiedź Ochałek potwierdzają szwajcarskie artykuły prasowe, w których polskie stroje ludowe określane są jako „kolorowe”, „barwne” („fabenfrohe polnische Tracht”, „farbenprächtige Gewänder”, Rajchman 2019: 7), natomiast występy zespołu jako „piękne, z różnorodnymi rozwiązaniami tanecznymi” („herrliche Piast-Einlage mit verschiedenen Tanzformationen“, Bächtold 2016: 5).

II

Upowszechniając polskie dziedzictwo kulturowe na obczyźnie Piast występuje zarówno w kręgach polonijnych, jak również przed publicznością szwajcarską i innymi narodowościami. „Aktywnie pielęgnujemy polską kulturę, tzw. polskość za granicą, koncertując zarówno w

¹⁵ Wywiad przeprowadzony przez autorkę artykułu 24 października 2022 r.

¹⁶ Polskie tańce narodowe stanowią część niepowtarzalnej polskiej tradycji tanecznej i muzycznej, która od XVI wieku odróżniała Polskę od innych krajów europejskich. Wyłoniły się z tańców chłopskich (ludowych). Zaadaptowane przez wyższe warstwy społeczne (szlachtę, mieszczaństwo) w zmienionej już formie muzycznej i choreotechnicznej przeszły na sale koncertowe i sceny teatrów uzyskując rangę emblematu narodowego charakteru i kwintesencji polskiej kultury tanecznej (Nowak 2016: 11-13). Szczególnie w XIX wieku tańce narodowe były symbolem trwałości polskiej tradycji: przekazywały treści patriotyczne i podtrzymywały ducha narodowego (Bogucka 1991: 335-336, Dąbrowska 2005/2006: 140-141). Polskie tańce regionalne to tańce ludowe, które są dziedzictwem poszczególnych krain historyczno-geograficznych, regionów czy nawet pojedynczych miejscowości. Każda część kraju posiada własny repertuar wyróżniający się charakterystycznymi tańcami, wariantami kroków i figur tanecznych czy ustawieniami w parze (Dąbrowska 2005/2006: 232).

¹⁷ Wywiad przeprowadzony przez autorkę artykułu 21 października 2022 r.

ramach cyklicznych i jednorazowych wydarzeń kulturalnych, jak i prywatnych imprez okolicznościowych”, oznajmia Ochałek¹⁸. (Zestawienie najważniejszych koncertów Piasta od 1998 roku przedstawia tabela nr 1. Nie wszystkie koncerty, w szczególności te uświetniające uroczystości prywatne, były dokumentowane.)

Według sprawozdań archiwalnych Piasta¹⁹ tradycją stały się prezentacje polskiej kultury ludowej na przypadającym co rok święcie miasteczka Embrach oraz na corocznym festiwalu muzycznym „Piccolo” organizowanym w embrachskim Teatro di Capua. Co trzy lata (począwszy od 1980 roku) zespół koncertuje z okazji święta miasta Zurych (Züri Fäscht), gdzie swój rodzimy folklor prezentują również zespoły folklorystyczne innych mniejszości narodowych. Wielokrotnie grupa miała przyjemność wystąpić na uroczystościach polonijnych w zamku w Rapperswil (Kanton St.Gallen), w którym do 2021 roku mieściło się muzeum polskie.²⁰ Do imprez cyklicznych, w czasie których Piast promuje piękno polskiego folkloru tanecznego, należą ponadto Międzynarodowy Dzień Kobiet w Winterturze oraz Dzień Narodów w Embrach. Występy jednorazowe to m.in. koncerty dla szwajcarskich firm i instytucji kulturalnych.²¹ Wyjątkowym przeżyciem dla tancerzy był występ z okazji jubileuszu orkiestry dętej „Stammheim” w Wil (Kanton St.Gallen). Wszyscy wykonawcy byli wzruszeni, ponieważ po raz pierwszy tańczyli do akompaniamentu muzyki granej „na żywo”. Czterdziestoosobowa szwajcarska orkiestra pod batutą młodego polskiego dyrygenta, kierownika muzycznego Pawła Marciniaka nauczyła się grać poloneza, mazura, krakowiaka, oberka i kujawiaka z repertuaru zespołu. Należy przy tym zaznaczyć, że Piast nie posiada własnej kapeli. Prezentacje taneczne odbywają się do nagrań CD. Wśród typowo jednorazowych wydarzeń, które zespół uatrakcyjnia swoim programem artystycznym są również prywatne imprezy okolicznościowe typu bankiety, pikniki, wesela lub inne rodzinne

¹⁸ Wywiad dla Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu *Polonia i Polacy za Granicą 2022*, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022).

¹⁹ Materiały przekazane przez kierownictwo zespołu w formie elektronicznej.

²⁰ W 2022 roku nową siedzibą Muzeum Polskiego, którego celem od 150 lat jest propagowanie wiedzy o historii i kulturze Rzeczypospolitej Polskiej, podtrzymywanie związków Polaków mieszkających w Szwajcarii z polskim dziedzictwem oraz rozwijanie stosunków polsko-szwajcarskich, został rapperswilski kompleks historyczny „Schwanen” (wykupiony przez państwo polskie), usytuowany bezpośrednio nad Jeziorem Zuryskim. Nowoczesne zaplecze ma również umożliwić realizację interdyscyplinarnych projektów (edukacyjnych, artystycznych i muzealnych), skierowanych do szerokiej publiczności i stać się tym samym centrum życia kulturalnego, intelektualnego i naukowego, poświęconego współpracy międzynarodowej oraz Polsce (*Muzeum Polskie w Rapperswil uratowane!*, <https://www.gov.pl/web/szwajcaria/muzeum-polskie-w-rapperswilu-uratowane> dostęp: 05.11.2022).

²¹ Jednym z bardziej spektakularnych takich występów był koncert dla firmy Freitag w Zurychu, w którym zespół zatańczył wiązanekę tańców lubelskich w składzie na cztery pary w otwartej ciężarówce, wyklejonej specjalnie na tą okazję materiałem w wzorem kurpiowskim (wywiad z Krystyną Ochałek przeprowadzony 21 października 2022 r.).

uroczystości.²² Piast propaguje polską kulturę ludową również poprzez uczestnictwo w wydarzeniach typu „Silvesterlauf” (bieg sylwestrowy). Ubrani w atrybuty stroju ludowego tancerze (tancerki wianki i spódnice krakowskie, tancerze czapki krakowskie) biorą udział w biegu, który odbywa się w pierwszą niedzielę grudnia w Zurychu, by wśród kilku tysięcy uczestników zaznaczyć obecność Polaków i polskiej kultury.

Niewątpliwie jednym z najważniejszych przedsięwzięć kulturalnych Piasta jest organizacja największej imprezy polonijnej w Szwajcarii – Balu Polonii. Zespół jest nie tylko organizatorem, ale również pomysłodawcą tego wydarzenia. „To bardzo popularny bal, na który przychodzą osoby zarówno z Zurychu, jak i z całej Szwajcarii. Mamy też dużo zagranicznych gości. Zawsze obecni są przedstawiciele polskich placówek dyplomatycznych oraz konsul honorowy Markus Blechner”, informuje Ochałek.²³ Bal Polonii jest bardzo ważnym elementem promowania polskiej kultury ludowej. Tradycyjnie imprezę rozpoczyna polonez do muzyki Wojciecha Kilara z filmu „Pan Tadeusz”, w czasie którego tancerze Piasta proszą do tańca przybyłych gości. Następnie zespół uatrakcyjnia bal swoim koncertem, który jest zawsze bardzo entuzjastycznie przyjmowany przez publiczność, czego wyrazem jest nagradzanie wykonawców licznymi brawami nawet w czasie prezentacji tanecznych. W foyer hotelu można obejrzeć profesjonalnie przygotowaną wystawę strojów ludowych z wybranych regionów Polski. Planując i koordynując wydarzenia kulturalne tego typu Piast ma wspaniałą okazję rozbudzić zainteresowanie folklorem polskim szwajcarskie środowisko polonijne i przyczynić się do jeszcze silniejszej jego integracji. Bardzo pozytywnie wypowiada się o Balu Polonii konsul generalny Ryszard Szklany w wywiadzie dla gazety Zürcher Unterländer, przyznając, iż Piast ukazuje Polskę w Szwajcarii z najlepszej strony. Móc zatańczyć poloneza na balu, to dla niego nie tylko obowiązek, ale i wielki zaszczyt a pielęgnowanie kontaktów z takimi stowarzyszeniami jak Piast jest dla niego wielką radością i przyjemnością.²⁴

III

Działalność kulturalna i artystyczna Zespołu Tańca i Pieśni „Piast” niewątpliwie przyczynia się do pozytywnej recepcji polskiej kultury ludowej w Szwajcarii. Nie mniej jednak w korzystnym jej postrzeganiu dużą rolę odgrywa również wyjątkowy charakter tańców polskich i muzyki ludowej. Polskie tańce ludowe, jak już wcześniej wspomniano, są żywe,

²² Szczególnie miło zespół wspomina występ w czasie wesela polsko-amerykańskiego. Dużym zaskoczeniem dla wszystkich gości była obecność delegacji gwardii papieskiej z Rzymu (przybyłej w strojach odświętnych), by zrobić niespodziankę panu młodemu (byłemu tancerzowi Piasta), który służył w jej szeregach (ibidem).

²³ ibidem

²⁴ Zürcher Unterländer, 1 luty 2016 r., s. 5.

dynamiczne, niekiedy liryczne, a wiązanki taneczne będące w repertuarze Piasta złożone z szybko zmieniających się rozwiązań ruchowych, zróżnicowanych kroków tanecznych i ustawień w parze. Ta różnorodność, wzbogacona sposobem ich prezentacji (nierzadko ukazującym polską dumę), barwnymi kostiumami wirującymi w tańcu, zawsze zmienianymi do prezentacji kolejnych suit, jak również optymistycznie nastrajająca wesoła muzyka ludowa budzą zachwyt i wywołują u widzów pogodę ducha. Szwajcarzy, żyjąc w wielokulturowym państwie, są niejako przyzwyczajeni do obecności różnych kultur a nawet niekiedy chętni ich poznania. Fakt ten potwierdza Mariusz Kowalewski, tancerz w Piaście od trzynastu lat, profesor zwyczajny na wydziale weterynarii w Uniwersytecie Zuryskim: „Folklor zawsze wzbudza zainteresowanie wśród moich przyjaciół Szwajcarów. Zawsze jest zapytanie o kostiumy, o to w jakich kostiumach tańczymy, ile regionów reprezentujemy i zawsze jest bardzo dobry wydźwięk. Łączy się to zapewne z dużym przywiązaniem niektórych Szwajcarów do tradycji.”²⁵ Cenne doświadczenia w zakresie roli Piasta w kształtowaniu pozytywnego odbioru polskiej kultury ludowej w Szwajcarii posiada także Ochałek, która stwierdza: „ (...) kultura bardzo przywiązuje ludzi. I to nie tylko chodzi o to, że tańczymy krakowiaka, czy kujawiaka. My wiemy jakie są stroje, jakie są regiony, jaki jest charakter tańca. To wszystko jest niesamowicie bogate. I my się fantastycznie prezentujemy. Polska kultura ludowa bardzo się podoba. Nawet osoby, którzy nie są fanami tańca ludowego, rzadko przechodzą obok naszych występów obojętnie. Te tańce wzruszają i porywają.”²⁶ „A dla nas tancerzy [dodaje choreograf Pieczara] największym wyróżnieniem w czasie koncertów są właśnie uśmiech i brawa publiczności.”²⁷

Tancerze zespołu polonijnego „Piast” są dumni z faktu, że mają możliwość kultywowania polskiego dziedzictwa narodowego na obczyźnie i że udaje się im wśród innych narodowości wzbudzić zainteresowanie folklorem polskim, który zawsze starają się przekazać w duchu polskich tradycji narodowych i ludowych. „Czuję taką dumę, jestem taki szczęśliwy, że mogę prezentować polskość Szwajcarom. To jest taka wewnętrzna duma – ja wam pokażę jak tańczą Polacy! To człowiek dostaje jakby skrzydeł. Przychodzą Szwajcarzy czy inne narodowości i my dla nich tańczymy!”, wyznaje Krzysztof Kulik,²⁸ od ponad 40 lat aktywny członek zespołu, doktor nauk z zakresu fizjologii sportu, od 80-tych lat nauczyciel wychowania

²⁵ Wywiad dla Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu „Polonia i Polacy za Granicą 2022”, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022)

²⁶ ibidem

²⁷ ibidem

²⁸ ibidem

fizycznego w szkole średniej w Szwajcarii. „Tańce polskie są bardzo dynamiczne, żywiołowe, czuję się taki podbudowany, że im to wszystko pokazuję. Koncerty Piasta spotykają się zawsze z wielkim uznaniem, zadowoleniem i owacjami ze strony publiczności. To, jak my tańczymy, to, jak my się zachowujemy w tańcu to wszystko pokazuje jakim my jesteśmy narodem. To jest kultura, kultura która się z tym krajem wiąże. I ona jest przez lata w Piaście utrzymywana i rozwijana”, kontynuuje wzruszony tancerz.²⁹

IV

Powody wstąpienia w szeregi zespołu polonijnego „Piaś” są bardzo różne: chęć poznania rodzimych tradycji ludowych, nauki polskich tańców i pieśni, możliwość wspólnej zabawy, aktywnego spędzania wolnego czasu przy dźwiękach muzyki polskiej, nawiązanie nowych przyjaźni. Większość tancerzy Piasta rozpoczyna przygodę z polskim tańcem ludowym dopiero w Szwajcarii. Tak było również w przypadku wspomnianego już Krzysztofa Kulika. Jego historia z Piastem rozpoczęła się w 80-tych latach ubiegłego stulecia, a więc w okresie, kiedy nie można było często jeździć Polski. Zapisał się do zespołu, by móc regularnie uczestniczyć w Balu Polonii, który był organizowany właśnie przez zespół Piast. Początek przygody z polskimi tańcami ludowymi określa jako bardzo trudny. Jak przyznaje, nie podobała mu się dyscyplina panująca na zajęciach, żmudna nauka kroków i suit tanecznych. Jednak stopniowo w miarę postępów ruchowych, poznawania nowych opracowań choreograficznych, pieśni i muzyki ludowej pielęgnowanie rodzimych tradycji tanecznych stało się jego pasją. Uzmysłował sobie również, „jak mało zabrał z Polski tej polskiej kultury ludowej” emigrując do Szwajcarii. „Obiecałem sobie [stwierdza stanowczo tancerz], że będę tańczył, dopóki nogi będą mnie nosiły.”³⁰ Siedemnastoletnia Julia Siemianowska jest urodzoną w Zurychu Szwajcarką polskiego pochodzenia. Od czterech lat jest tancerką Piasta. Wcześniej nigdzie nie tańczyła i nie interesowała się polską kulturą ludową, chociaż ojciec był tancerzem zespołu Polanie. Polska spuścizna ludowa zaciekała ją, gdy wypożyczała strój łowicki na zajęcia pokazowe do szkoły szwajcarskiej. Obecnie z zaangażowaniem poznaje polskie tradycje i rozmawia po polsku. „Zapisałam się do zespołu, ponieważ przypomina mi on miejsce mojego pochodzenia”, wyznaje Siemianowska. „Dla mnie ważna jest wymiana kulturowa poprzez taniec, dzielenie się kulturą poprzez taniec. Jestem zawsze bardzo wzruszona, jak oglądam tańce ludowe innych narodów.”³¹

²⁹ ibidem

³⁰ ibidem

³¹ Wywiad przeprowadzony przez autorkę niniejszego artykułu 28 października 2022 r.

Kierownik artystyczny zespołu Marzena Pieczara informuje, że zdecydowanie mniej osób zapisujących się do zespołu posiada już doświadczenie taneczne z dziedziny tańców ludowych.³² Do takich „wyjątków” zalicza się Mariusz Kowalewski. Piast daje mu okazję do kontynuowania i zgłębiania jego pasji jaką jest folklor, którą poczuł już w Polsce jako nastolatek w szkolnym zespole folklorystycznym, a następnie jako student tańcząc w reprezentacyjnym zespole Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Impulsem do odnalezienia i spotkania się z grupą był dla niego koncert zespołu z okazji święta miasta Zurychu (Züri Fäscht). Wtedy po raz pierwszy dowiedział się o działalności Piasta. „Cieszę się [podkreśla tancerz], że Piast daje nam możliwość obcowania z polską kulturą tutaj w Szwajcarii. Uczestnictwo z zajęciami i innych wydarzeniach zespołowych to dla mnie osobiście wspaniała odskocznia od stresów dnia codziennego, kontakt z przyjaciółmi i możliwość nawiązania nowych przyjaźni.”³³

Niezwykle ważnym elementem w promowaniu kultury polskiej na obczyźnie jest zmotywowanie Polonusów do rozpoczęcia profesjonalnej edukacji w dziedzinie polskiej kultury ludowej. Takie zamiłowanie do polskiego folkloru rozbudził Piast w Joannie Schneiter, obecnie drugiej choreograf i chórmistrzyni zespołu, która w 2014 roku zdecydowała się podjąć kształcenie w 4-letnim Polonijnym Studium Choreograficznym w Rzeszowie, jedynej na świecie uniwersyteckiej formy kształcenia Polonii z zakresu polskiego dziedzictwa narodowego.³⁴ „Wcześniej nigdy nie miałam kontaktu z polską kulturą ludową”, wspomina Schneiter, absolwentka Akademii Muzycznej w Warszawie na wydziale pedagogiczno-

³² Wywiad przeprowadzony przez autorkę niniejszego artykułu 24 października 2022 r.

³³ Wywiad dla Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu „Polonia i Polacy za Granicą 2022”, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022).

³⁴ 4-letnie Polonijne Studium Choreograficzne to obecnie jedyna na świecie forma kształcenia Polonii i Polaków mieszkających poza granicami kraju, którzy pragną poszerzać wiedzę w dziedzinie kultury polskiej oraz zdobywać kwalifikacje zawodowe nauczyciela tańca i choreografa w specjalności taniec ludowy. Proces dydaktyczny realizowany jest w ciągu czterech lat i wynosi 680 godzin dydaktycznych. Cały cykl kształcenia odpowiada uniwersyteckim i europejskim standardom kształcenia. Program nauczania został tak opracowany, by przekazywał słuchaczom obszerną i przydatną wiedzę teoretyczno-praktyczną z dziedziny polskiej kultury ludowej. Przedmioty z grupy treści kierunkowych zapoznają słuchaczy z ludową kulturą taneczną dziewiętnastu regionów etnograficznych Polski. Wiedza przekazywana jest przez wykładowców – choreografów z różnych części Polski, entochoreografów i muzyków Kat. S, ekspertów Polskiej Sekcji Międzynarodowej Rady Stowarzyszeń Folklorystycznych, Festiwalu i Sztuki Ludowej CIOFF oraz pracowników naukowo-dydaktycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Dydaktykę uzupełniają dodatkowe warsztaty związane z różnymi formami pielęgnowania tradycji ludowych, spotkania z wybitnymi etnomuzykami i etnochoreografami regionu, jak również wycieczki kulturoznawcze, które umożliwiają bezpośredni kontakt słuchaczy z autentyczną kulturą wiejską. Uczestnictwo w tych dodatkowych zajęciach doskonale kształtuje stosunek Polonusów do polskiej kultury ludowej, zwłaszcza, że wielu z nich, urodzonych i wychowanych poza granicami Polski, nie zna zasad funkcjonowania polskich wsi, sposobu życia swoich przodków, ich zwyczajów i obrzędów. Absolwenci studium są przygotowani zarówno do pracy z polonijnymi zespołami folklorystycznymi, jak i do działalności w instytucjach polonijnych, których celem jest przede wszystkim budowanie i podtrzymywanie więzi emocjonalnych Polonii z Polską, między innymi poprzez propagowanie polskiej kultury ludowej na obczyźnie w różnych formach (Madej: 2019: 87-114).

instrumentalnym w specjalności flet poprzeczny. „Po raz pierwszy obejrzałam koncert zespołu w czasie Balu Polonii. Tak mi się spodobał, że postanowiłam natychmiast zapisać się do tej grupy. To właśnie Piast i jego forma prezentacji kultury polskiej rozbudziły we mnie zamiłowanie do tańca ludowego i pragnienie w jak najszybszym czasie zgłębienia jego tajników.”³⁵ Po zdaniu końcowego egzaminu teoretyczno-praktycznego, obronie pisemnej pracy dyplomowej z zakresu kultury ludowej Kaszub i obronie autorskiej kompozycji tanecznej z tańców kaszubskich Schneider uzyskała tytuł choreografa dyplomowego, który formalnie pozwala jej na prowadzenie zajęć tanecznych w zespołach folklorystycznych oraz tworzenie choreografii i programów artystycznych opartych na kulturze ludowej. Dla Piasta opracowała suitę tańców kaszubskich, która dzięki żywiołowym tańcom ujętym w ciekawe rozwiązania ruchowe, prezentacji charakterystycznych instrumentów kaszubskich przy dźwiękach skocznej muzyki bardzo chętnie tańczona jest na koncertach i entuzjastycznie odbierana przez publiczność.

Jedną z najważniejszych sfer działalności zespołu jest szkolenie tancerzy, którzy uczestnicząc w zajęciach mogą zdobywać wiedzę praktyczną i teoretyczną z dziedziny tańców ludowych i uczyć się pieśni z wybranych regionów etnograficznych Polski. Minimum raz w roku kierownictwo organizuje jedno- lub kilkudniowe warsztaty taneczno-wokalne. W celu przeprowadzenia takich szkoleń zapraszani są choreografowie z Polski, których zadaniem jest nauczenie nowej wiązanki tańców albo (w zależności od planów koncertowych w danym sezonie) powtórzenie znanych już suit i szlifowanie techniki tańca. Często prowadzenie takich warsztatów przejmują choreografowie Piasta: Marzena Pieczara i Joanna Schneider. Aktywni członkowie zespołu bardzo chętnie biorą udział w takich szkoleniach. „Moi tancerze [przyznaje Pieczara] wkładają ogromnie dużo wysiłku w doskonalenie swoich umiejętności. Robią to jednak z dużym entuzjazmem, a ich pasja i ambicja pozwalają pokonywać trudności i przeciwności rozmaitej natury. (...) Wielką satysfakcję sprawia mi przekazywanie wiedzy. Cieszę się, że potrafię zarazić polskim folklorem nawet osoby pochodzące z innych kultur.”³⁶

Kultywując polskie tańce ludowe i narodowe tancerze Piasta nie tylko umacniają swoją tożsamość narodową na obczyźnie, ale również wspólnie się integrują. Kilka razy w roku organizowane są imprezy towarzyskie, w czasie których śpiewane są polskie pieśni i (spontanicznie) wykonywane tańce. Do takich wydarzeń zaliczają się coroczne spotkania

³⁵ Wywiad Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu „Polonia i Polacy za Granicą 2022”, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022).

³⁶ Wywiad przeprowadzony przez autorkę artykułu 24 października 2022 r.

integracyjne w tzw. „Chacie Piasta” – w leśnym domku nieopodal Embrach, w których uczestniczą członkowie aktywni i honorowi oraz sponsorzy i przyjaciele zespołu. Eventy te uatrakcyjniają śpiewy, tańce i muzyka ludowa. Podobną imprezą integracyjną, również połączoną z muzyką i tańcem, jest pieczenie świniaka, organizowane przez Dom Polski w Zurychu, w którego organizacji Piast bierze aktywny udział. W czasie pandemii (2019-2021), kiedy nie można było ćwiczyć, ponieważ wszystkie instytucje sportowe, kluby, sale do ćwiczeń były zamknięte, popularnymi stały się spotkania taneczne przy ognisku. „W ten sposób [przyznaje Ochałek] mogliśmy się spotykać w czasie pandemii. To była taka alternatywa, żebyśmy nie zapomnieli o sobie i o naszych tańcach.”³⁷ Dla aktywnych i honorowych członków zespół organizuje spotkania opłatkowe i wielkanocne, w czasie których kultywuje się polskie tradycje świąteczne. Spotkania tego typu są w grupie bardzo lubiane i cenione. Integralną częścią funkcjonowania zespołu jest zaangażowanie w działalność społeczną i charytatywną. Piast współpracuje ze szkołą polską w Zurychu, fundując corocznie dla uczniów z tej szkoły nagrody książkowe. W Polsce grupa wspiera Ośrodek Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczy w Krośnie. Ośrodek przesyła różne wyroby wykonane przez pensjonariuszy (np. haftowane serwetki, ręcznie wykonane świece, obrazy namalowane przez pensjonariuszy), które zespół sprzedaje na Balu Polonii. Dochód przeznaczony jest na zakup potrzebnego sprzętu dla ośrodka.

Zakończenie

Zauważyć należy, że funkcjonowanie zespołu polonijnego w dzisiejszych czasach nie zawsze przebiega bezproblemowo i nie chodzi tutaj tylko o aspekt finansowy. Kierownictwo i kadra stoją przed sporym wyzwaniem, by utrzymać grupę i mieć stały dopływ nowych członków. Bardzo ważną rzeczą jest rozbudzenie w tancerzach nie tylko chęci do tańczenia tańców polskich, ale również wykształcenie odpowiedzialności i przywiązania do grupy: „Każdy człowiek ma różne fazy w życiu, różne zobowiązania zawodowe i rodzinne, które nie zawsze pozwalają na uczestnictwo w zajęciach. Jeżeli zobowiązania się zmieniają, to tancerze wracają do zespołu, z czego bardzo się cieszymy”, oznajmia Ochałek.³⁸ „Dzisiaj ludzie mają dużo różnych zajęć, jest wiele ofert kulturalnych, wiele innych możliwości aktywnego spędzania wolnego czasu. Poza tym dzisiaj można już jeździć do Polski, więc nie wszyscy ludzie są tacy głodni tej polskiej kultury. Potrzeba dużo wysiłku, żeby tych ludzi utrzymać,

³⁷ ibidem

³⁸ Wywiad Telewizji Polonijnej Na Świecie Pepe TV przeprowadzony 20 lutego 2022 r. w ramach reportażu „Polonia i Polacy za Granicą 2022”, <https://youtu.be/IrIMZg-KG5w> (dostęp: 15.10.2022)

żeby przychodzili regularnie na próby, żeby wracali do zespołu po przerwie. Trzeba mieć jakiś program, plan, że pojedziemy na występy, weźmiemy udział w festiwalu i to jest niesamowitą motywacją. Brak motywacji powoduje, że w zespole zaczyna się robić nudno.” Dla zespołów polonijnych ważny jest stały ich rozwój, który można osiągnąć przede wszystkim poprzez tworzenie nowych opracowań choreograficznych, atrakcyjne prowadzenie zajęć tanecznych, organizowanie warsztatów i szkoleń dla tancerzy, a także uczestnictwo w interesujących koncertach i imprezach kulturalnych.

Podsumowując rozważania należy stwierdzić, że Zespół Tańca i Pieśni „Piast” profesjonalnie i z dużym zaangażowaniem pielęgnuje polską kulturę ludową. Jest cennym jej ambasadorem oraz godnym reprezentantem Polski i Polaków w wielokulturowej Szwajcarii. Kultywowanie i krzewienie kultury polskiej poza granicami kraju jest wyrazem przywiązania do tradycji przodków, środkiem manifestowania uczuć patriotycznych, a tym samym sposobem na dowartościowanie tożsamości polskiej na obczyźnie. Jest mocnym spoiwem łączącym środowiska polonijne ze sobą i z Polską.

Literatura

- Baechtold B., 2016, *Ein begehrt Kochguru*, Zürcher Unterländer, z 1 lutego.
- Bartmiński, J., 1974, „*Jaś koniki poil.*” *Uwagi o stylu erotyki ludowej* [w:] *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja* nr 2 (14).
- Bogucka, 1991, *Dzieje kultury polskiej do 1918 r.*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Bystroń, J.S., 1947, *Artyzm pieśni ludowej*.
- Dąbrowska, G.W., 2005/2006, *Taniec w polskiej tradycji. Leksykon*. MUZA, Warszawa.
- Flüeler, N., 1975, *Die Schweiz vom Bau der Alpen bis zur Frage nach der Zukunft*. Ex Libris Verlag Ag.
- Madej, J., 2012, *Szwajcarski folklor taneczny – tradycja i współczesność* [w:] *Studia Choreologica Vol. III*, red. Lange R., Poznań.
- Madej, J., 2014, *Kulturelle Schlüsselbegriffe der Schweiz im öffentlichen Diskurs. Eine kultursemantische Untersuchung*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a.M.
- Merz, R., 1991, *Der Schweizer als Tänzer*, Tanz International 5.
- Nowak, T., 2016, *Taniec narodowy w polskim kanonie kultury. Źródła, geneza, przemiany*, BEL Studio, Warszawa.
- Piskorz-Brenkova, E., 2006, *Polskie stroje ludowe*, MUZA, Warszawa.
- Schmid-Kunz, J., 2008, *Volkstanz heute* [w:] *Rückkehr in die Gegenwart. Volkskultur in der Schweiz. Handbuch der Schweizerischen Volkskultur. Leben zwischen Tradition und Moderne. Ein Panorama des schweizerischen Alltags*, 1992, red. Antoniett, B. Meier, K. Rieder, Hugger, P.
- SWI, *Wer sind die 2 Millionen Ausländerinnen und Ausländer in der Schweiz?* https://www.swissinfo.ch/ger/einwanderungs-serie-teil1-_wer-sind-die-2-millionen-auslaenderinnen-und-auslaender-in-der-schweiz/42411946Tobler, A., 1904, *Der Volkstanz im Appenzellerlande*. Schweizer Archiv für Volkskunde, Ha. 8, H. 1.
- Rajchman, B., 2019, *Musikalische Reise na Polen*, Andelfinger Zeitung, z 18 stycznia.
- Tylor, E.B. 1873, *Primitive Culture. Die Culturwissenschaft: Die Anfaenge der Cultur* [w:] Schmitz, C.A. *Kultur*, Frankfurt a.M. 1963.
- Wolfram, R., 1983, *Die Volkstänze der Schweiz, Schriften zur Volksmusik*, 7.
- Witzig, L., 1950, *Volkstänze aus der Alemannischen Schweiz*, Zürich 1950.
- Materiały archiwalne udostępnione przez kierownictwo ZTiP „Piast” w wersji elektronicznej.